

ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті зроблено спробу визначити роль енергозбереження в системі енергетичної безпеки України. Виділені основні заходи для підвищення ефективності державної енергетичної політики з енергозбереження.

Ключові слова: енергетична безпека, енергозбереження, енергоефективність, механізми державного управління.

Сучасна світова модель енергетичної безпеки стала внаслідок кризи 1973 р. Її теоретичне обґрунтування уперше містило необхідність розширення розуміння поняття «енергетична безпека» убік економії енергетичних ресурсів на рівні окремих національних держав. Вже протягом 1980-х років завдяки реалізації державних програм підвищення ефективності використання енергоресурсів та активній популяризації енергозбереження у країнах ЄС вдалося значно скоротити споживання енергоресурсів у промисловості, а також збільшити ВВП майже удвічі [1]. Тобто енергозбереження, як складова системи енергетичної безпеки, зіграло та відіграє і досі важливу роль, і не втрачає своєї актуальності. Реалізація активної енергозберігаючої політики на державному рівні дала змогу розірвати пропорційну залежність між економічним розвитком європейських держав, підвищенням добробуту їх громадян та збільшенням споживання енергоресурсів. Сьогодні розвинені країни світу використовують приблизно 14 % поновлюваної енергії, а в окремих країнах більше: наприклад, у Фінляндії – 26 %, Швеції – 18 %.

Для України, так само як і для інших країн світу енергозбереження поступово стає пріоритетним напрямком енергетичної політики, що обумовлюється вичерпаністю запасів паливно-енергетичних ресурсів, практичною нерозробленістю реальних альтернатив їх заміни, високим ризиком їх видобутку, виробництва й транспортування, іншими стратегічними проблемами, які потребують негайного вирішення.

Наукові та науково-практичні дослідження у цій сфері представлені роботами В. Баранніка, С. Єрмілова, А. Праховник, М. Рубцева, О. Суходолі, І. Франчука та ін. Аналіз літератури дозволяє зробити висновок, що проблематика енергозбереження як складової системи енергетичної безпеки України, розкрита недостатньо. Разом з тим, розробка теоретичних основ та методології оцінки рівня енергетичної безпеки, а також визначення напрямів і шляхів оптимізації енергозабезпечення України у контексті її економічної безпеки триває і з огляду на це метою даної статті є уточнення уявлення про механізми державного управління, що забезпечують реалізацію української політики енергозбереження.

Державна політика енергозбереження України здійснюється відповідно до Закону «Про енергозбереження», у якому дається наступне її визначення: «адміністративно-правове та фінансово-економічне регулювання процесів добування, переробки і транспортування, зберігання, виробництва, розподілу і використання паливно-енергетичних ресурсів з метою їх раціонального використання та економного витрачання» [2].

О. М. Суходоля слушно зазначає, що незважаючи на те, що закон окреслює таку широку сферу регулювання, найчастіше політику енергозбереження в Україні пов'язують з регулюванням процесів перетворення енергоресурсів. А її взаємозв'язок з економічною, політико-адміністративною моделлю роз-

витку країни, з світоглядними аспектами розвитку суспільства поки що залишається лише теоретичним набутком [3].

Разом з тим, у всьому світі усвідомлення того, що в процесі реалізації державної політики необхідно не тільки встановлювати і контролювати технічні параметри використання паливно-енергетичних ресурсів, але й формувати відповідні економічні, політичні, соціально-культурні відносини у суспільстві, відбувається в руслі підходів примусу або зацікавленості. Перший передбачає повну відповідальність держави за соціально-економічний устрій суспільства і жорсткий контроль з її боку за перебігом відповідних соціально-економічних процесів. Другий характеризується невтручанням держави у сферу суспільних взаємовідносин у розрахунок на зацікавленість та раціональність поведінки самих суб'єктів цих відносин, яка обумовлена ринковою моделлю економічної системи. Зауважимо також, що кожна країна, відповідно до обраної моделі розвитку країни сама визначає набір механізмів та інструментів реалізації політики енергозбереження.

Параметри першого підходу багато в чому збереглися у всіх країнах СНД, у т.ч. і в Україні, а результати дії другого ми сьогодні спостерігаємо у всіх розвинених країнах Європи та Америки.

Яскравим показником ефективності державної енергозберігаючої політики є енергоємність валового внутрішнього продукту (ВВП), яку вважають індикатором ефективності економіки і за якою визначають обсяги споживання енергоресурсів для задоволення енергетичних виробничих і невиробничих потреб країни на одиницю ВВП. Сучасний стан енергоємності ВВП України у порівнянні з розвинутими країнами Європи виглядає таким чином (табл.1):

Таблиця 1.

Енергоємність ВВП окремих країн Європи у зівставних цінах 2008 р.

Країни	Енергоємність ВВП, кг / у.п. ¹ на 1000 \$ ВВП у зівставних цінах
Німеччина	260
Великобританія	230
Франція	260
Україна	890

Джерело: Key World Energy Statistics, 2008

Як бачимо, в Україні показник енергоємності ВВП майже втричі вищий у порівнянні з розвиненими країнами, що об'єктивно обмежує конкурентоспроможність національного виробництва та підвищення добробуту українського суспільства і важким тягарем лягає на економіку, стаючи ще більш небезпечним в умовах її зовнішньої енергетичної залежності.

Фахівці відзначають, що витoki цієї проблеми сягають ще часів СРСР, коли Україна була форпостом індустріалізації на основі дешевих енергоресурсів, а її енергоємність ВВП на

¹ Умовне паливо – одиниця виміру, яка дає змогу зіставляти різні види енергоресурсів, їх видобуток і споживання, складати енергетичні баланси, обраховувати заміну одного типу енергоресурсу на інший.

25% перевищувала середній рівень по СРСР. З середини 70-х років ХХ ст., коли після ізраїльсько-арабських воєн та пов'язаної з ними світової енергетичної кризи людство вперше серйозно перейнялося проблемами енергозбереження, керівництво країни не зробило належних висновків і не зініціювало пошуку системних способів її розв'язання. Для порівняння – динаміка зменшення енергоємності ВВП протягом 1975–1990 років складала: в США – 46%, у Японії – 35%, в СРСР – лише 16% [3].

Засади державної політики щодо заощадження енергії в Україні розпочав впроваджувати в життя створений ще в 1995 році Держкомітет енергозбереження. Далі, його змінила Національна агенція ефективного використання енергетичних ресурсів (НАЕР). У результаті перетворення комітету на агенцію змінилась структура витрат, та, на жаль, відпала частина його функцій. Одночасно розпочалася і до сьогодні триває зміна економічної системи на ринкову. Зауважимо, що законодавчі ініціативи Державного комітету з енергозбереження, а пізніше і НАЕР протягом декількох років фактично блокувалися на вищому рівні виконавчої влади, зокрема

шляхом постійного скорочення бюджетних видатків на енергозберігаючі заходи, попри те, що вони швидко окупаються і створюють додаткові ресурси для економічного розвитку й зростання конкурентоспроможності національної економіки.

На сьогодні маємо таку структуру витрат на виробництво промислової продукції, у якій вартісна складова паливно-енергетичних ресурсів у матеріальних витратах становить майже 42% їхнього загального обсягу. У національній металургійній галузі (яка традиційно вважається пріоритетною в українській економіці) складова витрат на енергоресурси в структурі ціни продукції зростає в межах 6,2–18,9%, а рентабельність, навпаки, зменшується в зворотному напрямку. Низька рентабельність є, в свою чергу, однією з причин вимивання обігових коштів в економіці, сприяючи таким чином її бартеризації та іншим негативним наслідкам. Бартеризація несумісна з режимом енергозбереження, оскільки за її умов собівартість продукції стає другорядним фактором. Таким чином, низька енергоефективність є однією з визначальних причин кризових явищ в національній економіці та їхнім наслідком (табл.2).

Таблиця 2.

Витрати первинних енергоресурсів на виробництво основних видів продукції, I півріччя 2008 р. (Держкомстат України)

Види витрат	Витрати, кг / у.п.	У порівнянні з тим же періодом 2007 р. (%)
Розподіл 1000 куб.м. води	160,6	+ 14,3
Перевезення 10 000 ткм брутто вантажним залізничним транспортом	99,3	+30,9
Видобуток 1 т. нафти	52	+3,4
Виробництво 1 т фосфатних добрив	434,9	+2,5
Транспортування 1 млн м.куб. природного газу	29,7	+8,3
Виробництво 1 т цементу	181,7	+4
Виробництво 1 т чавуну	764,3	+4,2
Виробництво 1 т труб	294,4	+10,6
Виробництво 1 т цукру	373,0	+17,79
Виробництво 1 т борошна	45,1	+13,5

Сьогодні існує чимало способів і шляхів поліпшення введених негативних показників і вони дуже ґрунтовно досліджені і описані в науковій і фаховій літературі, вивчені вони також і провідними вітчизняними експертами та урядовими функціонерами, які мають достатньо повноважень і ресурсів для впровадження цих способів в життя. Разом з тим, практика реалізації політики енергоефективності в нашій країні наражається ще на одну поки що непереборну перешкоду, яка називається «вплив фінансово-промислових груп на прийняття державних рішень» [4].

На думку експертів, з 2002 року в нашій країні спостерігається збільшення такого впливу. І в цьому контексті век-

тор енергозбереження часто не є пріоритетним, адже, щоб зберегти можливість отримувати прибутки неекономічними методами, ФПГ дозволяють собі ігнорувати питання енергоефективності виробництва. Серед найчастіше використовуваних ними методів – непрозора система прийняття рішень, державні субсидії на тарифи та вантажоперевезення, використання негрошових форм розрахунків, несплата за спожиті ресурси, ухилення від податків тощо [4].

Уже тривалий час ми спостерігаємо спроби певних ФПГ забезпечити низькі ціни на енергоресурси і знизити податки на отримані прибутки, які виглядають як акції звернень окремих політиків чи керівників і навіть цілих колективів

підприємств до уряду й Президента щодо неприйнятності перспективи підвищення цін. Підхоплені ЗМІ, вони спричиняють хвилі «криз» та їх успішних «урегулювань» між постачальниками та споживачами ресурсів. До цього ряду належить і газовий російсько-український конфлікт, що супроводжувався резонансними заявами і публічними виступами обох сторін, особливо гострими у 2006 та на початку 2009 року. Другим прикладом подібного «урегулювання» можна назвати прийняття у 2008 році «Меморандуму взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та підприємствами гірничо-металургійного комплексу», після яких суб'єктам підприємницької діяльності в даній сфері було надано пільги у вигляді зниження ціни на електроенергію, природний газ, звільнення від сплати мита, пришвидшене повернення ПДВ за рахунок перехресного субсидування галузей і зниження надходжень до Держбюджету. При цьому критеріїв оцінки ефективності даних заходів вироблено не було.

Інші, більш дрібні учасники вітчизняного енергетичного ринку також використовують подібні методи на рівні відомств і самостійно лобіюють власні інтереси у місцевих органах влади. Це не завжди має успіх, оскільки інтереси ФПГ охороняються на всіх рівнях влади. У результаті досить часто звучать заяви про незацікавленість держави у впровадженні тієї чи іншої енергозберігаючої технології чи проекту, справжня причина яких – неотримання бюджетного фінансування чи держзамовлення.

Таким чином, політика енергоефективності має системний характер і виступає своєрідним критерієм якості функціонування економічної моделі, ефективності взаємодії між суб'єктами господарювання, населенням і органами влади. При належній якості економічної моделі всі суб'єкти системи зацікавлені у енергозбереженні. При порушеннях ефективності функціонування економічної моделі держави (як це відбувається в нашій країні в результаті впливу великого капіталу) необхідне застосування відповідних механізмів державного регулювання.

Першим блоком таких механізмів має бути фінансовий блок, спрямований на розвиток та підтримку ефективності ринкової структури. (В ринкових умовах відбувається постійний вибір споживачів щодо напрямків використання енергоресурсів, застосування енергозберігаючих технологій і техніки, методів енергетичного менеджменту, що створює постійно діючий механізм зацікавленості в реалізації енергозберігаючої політики на всіх рівнях). Отже держава повинна: встановити реальні ціни на товари й послуги і особливо на енергоносії; відмовитися від практики запровадження субсидій, дотацій та взаємного субсидування; ефективно використовувати важелі податкового регулювання; забезпечити і контролювати реалізацію прав та відповідальності власників і споживачів енергоресурсів [5].

У результаті залучення цих механізмів в країнах ЄС ще у 90-х рр. минулого століття при зростанні економіки ЄС на 16% енергоспоживання зросло лише на 7%. Енергоємність ВВП ЄС за цей період зменшилася на 9%, що складало приблизно 1% щорічного зниження енергоємності. Протягом 80-х років ця величина складала понад 1,6% [6].

Наступна група механізмів державного регулювання має бути спрямована на стимулювання споживачів до енергозбереження.

Як відомо, і промислові (особливо ФПГ), і побутові споживачі в багатьох випадках мають свої специфічні цілі й завдання, які дуже часто не пов'язані з проблемою економічного витрачання енергоресурсів. Отже треба постійно і широко інформувати споживачів енергоресурсів щодо енергозберігаючої політики держави, переваг ощадливого використання енергоресурсів, наявності механізмів стимулювання їхньої зацікавленості в енергозбереженні та загальних переваг енергозберігаючої побутової й господарської поведінки. Так, у країнах ЄС ефективними виявилися такі механізми поширення інформації про переваги енергозбережен-

ня: проведення енергетичного аудиту на рівні окремих підприємств та маркування побутових товарів за показниками енергоспоживання. Така система маркування не лише дає можливість інформувати громадськість про обсяги споживання енергоресурсів, але й стимулює виробника до виробництва більш енергоефективної й енергоекономічної продукції [7].

Досвід України та інших країн свідчить, що споживачі енергоресурсів тривалий час можуть не усвідомлювати переваг нових енергоефективних технологій, що призводить до низького ринкового попиту на енергозберігаючу техніку, а отже, й до незацікавленості в налагодженні її виробництва. Для виведення з експлуатації застарілих енергоємних технологій та обладнання доцільно запроваджувати нові стандарти, які стимулюватимуть прискорення розвитку техніки і технологій, підвищення їх енергоефективності. З цією метою, третя група механізмів державного регулювання має бути спрямована на матеріальне зацікавлення суб'єктів господарювання у посиленні енергозбереження через, наприклад, запровадження державних стандартів і норм використання паливно-енергетичних ресурсів (наприклад, державні стандарти на виробництво техніки і будівельних конструкцій); запровадження системи державних закупівель енергозберігаючого обладнання, зокрема, для державних установ, підприємств і організацій; державної підтримки розроблення і впровадження (розповсюдження) енергозберігаючої техніки і обладнання; забезпечення доступу споживачів енергоресурсів до кращих зразків техніки і технологій тощо.

Так, у державах ЄС до сьогодні широко використовується практика закупівлі нового енергоефективного обладнання для державних установ; запроваджена система енергетичного менеджменту серед споживачів енергоресурсів (DSM), метою якого є управління енерговикористанням з боку споживача [8].

Для реалізації і підтримки інституційно-організаційних заходів з енергозбереження доцільно запроваджувати механізми стимулювання виробників однорідної продукції до підвищення ефективності використання ними енергоресурсів на своєму виробництві або до випуску енергозберігаючої техніки шляхом укладання добровільних угод з енергозбереження. У рамках таких угод держава могла б надавати певні економічні переваги за умов дотримання принципів енергозбереження. Наприклад, представники певної галузі розробляють новий енергоефективний вид техніки, технології або матеріалу, після чого встановлюються нові державні стандарти, які зобов'язують інші галузі використовувати техніку за показниками не нижчими, ніж розроблена.

Для реалізації зазначених державних механізмів має бути створений окремий повноважний державний орган (у ЄС це, наприклад, підрозділи міністерств), який би не тільки відповідав за впровадження державної політики з енергозбереження, але й мав певні ресурси та повноваження для уведення санкцій та впровадження ефективних інформаційних кампаній.

Окрім того, зацікавленість споживачів енергоресурсів в їх ефективному використанні має забезпечуватися, як це показує досвід розвинутих країн, прозорою політикою енергозбереження; постійною демонстрацією стабільної, цілеспрямованої діяльності держави для реалізації енергозберігаючої політики; запровадженням ефективної системи моніторингу реалізації енергозберігаючої політики; програмами міжнародного співробітництва та обміну кращим досвідом.

Таким чином, на сьогодні слід констатувати недостатнє розуміння і владою, і суб'єктами господарювання, і окремими споживачами енергетичних послуг місця і ролі енергозбереження у соціально-економічному розвитку країни, хоча початком нового підходу можна вважати рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.05.2008 «Про стан реалізації державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів» [9]. Так, даним рішенням затверджено «Концептуальні основи державної по-

Акім Літвак, Світлана Петрова

МОТИВАЦІЯ КЕРІВНИКА І ДОСЯГНЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ

Представлено дослідження впливу поведінки і мотивації керівника на результати діяльності медичної організації. У дослідженні узагальнені нечисленні літературні дані і власне спостереження авторів, в якому взяло участь 31 керівник з п'яти стоматологічних поліклінік. Встановлена наявність зв'язку між результатами роботи стоматологічних поліклінік і зовнішньою мотивацією медичного персоналу, найбільше вплив в цьому належить керівникам. Запропонована модель навиків керівника по мотивуванню персоналу.

Ключові слова: керівник, мотивація, мотивування, навик, результати роботи.

✦ Західні менеджери давно довели на практиці, що при роботі з людьми мотивація – це основний механізм, який допомагає істотно підвищити відповідальність працівників, задоволеність працею, якість і результативність праці, а також сприяє зниженню плінності кадрів і втрат часу. Результати досліджень Інституту Гелопа свідчать про те, що в тих організаціях, де співробітники вмотивовані, на 70% зростає лояльність персоналу, на 70 відсотків зменшується плінність кадрів і на 40% збільшується прибуток [4, с. 218]. Мотивація – це внутрішні і зовнішні сили людини, які викликають ентузіазм, примушують проявляти наполегливість і визначають напрям дій [4, с. 217]. В. І. Євсєєв і В. Г. Слабкий (2008) зазначають, що саме мотивація може стати тим важелем, що спрямовує розвиток суспільно-економічних відносин в медичній галузі від переваги екстенсивних показників у напрямку якісних змін [7].

✦ А. В. Петровський, Н. В. Самоукіна, А. І. Літвак, Дж. Адаїр, Р. Дені, Дж. Максвелл, Джеффри Пфеффер і Роберт Саттон підкреслюють, що відношення до справи керівників організації, їх особиста поведінка і трудова мотивація є ключовими елементами діяльності організації, в досягненні організації помітних результатів праці всього колективу в конкурентному змаганні з іншими. Тому не дивно, що те, що мотивує керівника, стає прикладом і має вагу для ключових співробітників, які давно працюють в компанії [1; 5; 6; 8; 9; 12; 13].

Н. В. Самоукіна (2006) узагальнюючи різні літературні джерела пише про існування двох типів мотивації керівників: мотивація стратегічного керівника і мотивація керівника, що прагне до самоствердження. Мотивація стратегічного керівника – це відповідальність за процвітання і стабільність компанії, професійне самопожертвування і відмову від індивідуальних цілей, якщо вони йдуть в розріз з корпоративними. Прагнення керівника до персонального самоствердження супроводиться прагненням до особистого благополуччя і збагачення. Його мотивація – самоствердження за допомогою придушення волі і самостійності своїх підлеглих [13, с. 40].

А. В. Петровський спираючись на дослідження і конкретні результати А. С. Морозова, М. І. Фролової і В. А. Зозуль, які зіставляли характеристики тренерів команд, віднесених за спеціальною методикою до груп високого рівня розвитку («ефективні» тренери), з тренерами спортивних команд низького рівня розвитку («неефективні» тренери). При цьому завдання спортивної діяльності і кваліфікація спортсменів (майстри спорту) були однаковими. Як змінні виступали індивідуальний стиль діяльності й індивідуально-психологічні якості особи тренера, які визначались за допомогою методики Т. Лірі, доповненої соціально-психологічними шкалами «Колективістська спрямованість тренера» і «Ділові якості тренера». Як інша змін-

літики щодо забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів», які стали своєрідною стратегією дій держави. У них зазначено, що засадами національної енергетичної політики має стати енергозбереження та екологічна безпека, визначено принципи реалізації загальнодержавної інформаційно-пропагандистської й навчально-освітньої кампанії для висвітлення й популяризації необхідності та переваг політики з енергозбереження; прийнято комплекс регуляторних заходів, зокрема впровадження державних енергетичних стандартів на виробництво товарів, техніки, будівельних технологій і матеріалів; укладання добровільних угод між державним, приватним і громадським секторами щодо дотримання політики енергозбереження; навчальні й інформаційно-освітні кампанії для виробників і споживачів паливно-енергетичних ресурсів; державні програми розвитку джерел нетрадиційної енергії та інше.

Остання енергетична криза, що триває до сьогодні, має зумовити перебудову взаємовідносин між державою і суб'єктами господарювання на користь впровадження прозорої енергетичної політики; встановлення справжніх тарифів на енергоресурси передусім для великих виробників, забезпечення фінансової самостійності і відповідальності місцевої влади.

Література.

1. Франчук І. А. Світові тенденції розвитку ринків енергозабезпечення і систем їх державного регулювання / І. А. Франчук // Економіка та держава. – 2008. – № 12. – С. 6–68.
2. Закон України «Про енергозбереження» від 01.07.94 № 75/94-ВР // ВВР. – 1994. – № 30. – Ст. 283.
3. Суходоля А. М. Государственная политика энергоэффективности: теория и практика реагирования на вызовы настоящего: Материалы Международной научно-технической конференции «Энергоэффективность – 2008». НАН Украины. / А. М. Суходоля. – [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.is.svitonline.com/sukhodolya/publicat/publicat.htm>
4. Бараннік В. О. Вплив цін паливно-енергетичних ресурсів на основні показники економічного розвитку України / В. О. Бараннік // Стратегічна панорама. – 2006. – № 3. – С. 153–162.
5. Суходоля О. М. Энергоэффективность национальной экономики : умова та критерій енергетичної безпеки України / О. М. Суходоля // Економіка та держава (Міжнародний науково-практичний журнал). – 2008. – № 7 – С. 64–67.
6. Энергозбереження як фактор підвищення конкурентоспроможності господарювання та національної економіки / Аналітичний Центр Академія, 2009. – [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://www.academia.org.ua/?p=330>.
7. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Action Plan to Improve Energy Efficiency in the European Community. Brussels, 29.02.2000.
8. Суходоля О. М. Україна на шляху до Європи: Адаптація Закону України «Про енергозбереження» до законодавства Європейського Союзу / О. М. Суходоля // Енергоінформ. – 2001. – № 36(116) вересень.
9. Праховник А.В. Визначення термінів і одиниць виміру та аналіз енергетичної ситуації / А. В. Праховник, Є. М. Іншеков, В. В. Усачова // Вісник СумДУ. – 2006. – № 5 (89). – С. 22–30.
10. Про стан реалізації державної політики щодо забезпечення ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів: Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 30.05. 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgiibin/laws/main.cgi?nreg=n0023525-08>.

постановка проблеми

аналіз останніх досліджень і публікацій